

Komentar in karta: 3/69

SLA V283(a).01 'jarem za enega vola'

Matej Šekli, Nina Pahor

1. Gradivo

Prvotno vprašanje V283 *jarem* iz Ramovševe vprašalnice je bilo v prenovljeni vprašalnici po letu 1961 razdeljeno na dve vprašanji, in sicer na a) *jarem za enega vola* in b) *jarem za dva vola*. Gradivo, zbrano pred letom 1961, torej leksemov za ožja pomena ne ločuje, v ta komentar so zato vključena le poimenovanja z ožjim pomenom 'jarem za enega vola'.

Za ožji pomen 'jarem za enega vola' se v večini govorov uporablja beseda *jarem* in njene izpeljanke (*jarmič*, *jarmiček*, *jarmec*, *jaremček*, *jarmen*, *jermek*). Pogostejši so tudi leksemi *komat*, *teleg-*, *homot*, *igo*, *kamba*, *klambič*, *žilj*, *trojka* in *klešter*. Vsi ti leksemi se uporabljajo tudi za širši pomen 'jarem', kar pomeni, da se v teh govorih pri poimenovanju ne ločuje med širšim pomenom 'jarem' in ožjim pomenom 'jarem za enega vola'. Poimenovanja, ki eksplicitno odražajo ožji pomen, so bolj redka, npr. *samec*, *edenec* in domači večbesedni leksemi (*briški jarem* 'jarem za enega vola' proti *laški jarem* 'jarem za dva vola' v T087, *samski jarem*, *mali jarem*, *jarem za samca* ipd.), med katerimi je veliko enkratnih poimenovanj, ter po večini iz nemščine prevzeto besedje s sestavinama *ein-* 'eno-' (*ajnsipanik*, *ajnsipanigar*) in *halb-* 'pol, napol, polovičen' (*holpjoh*, *hopjejher*, *holpjoher*, *hapjejhl*, *holpcek*, *holpcajk*) kot tudi hibridne tvorbe s tema sestavinama (*holpjarem*, *ajfoh izes*, *anfohtno igo*).

Večinoma se enojni jarmi uporabljajo za govejo živino (vola, kravo), ponekod je v opombi zapisano, da se uporabljajo tudi za konja, npr. *komat* v T015, T031, T033 (tu je zapisano, da je »drugačen kot za konja, je brez kisa«), T100, T109, T120, T193 in T267 ter *homot* v T388. V T029 je *komat*, ki je tu drugi zapisani izraz ob leksemu *igo*, pojasnjen kot »novejši, boljši, podložen«.

V nekaterih točkah je v opombi zapisano, da poimenovanja ne poznajo (T007, T063, T090) ali da »nimajo volov« (T078), »nimajo jarmov za enega vola« (T353) oz. »jarma tu ne uporabljajo« (T198, T200).

2. Morfološka analiza

jarem < *ar̥m-ṽ 'jarem'

samski jarem < *sam-bsk-ṽ-j-ṽ ar̥m-ṽ ← *sam-bsk-ṽ (← *sam-ṽ 'sam') + *ar̥m-ṽ

mali jarem < *mal-ṽ-j-ṽ ar̥m-ṽ ← *mal-ṽ 'majhen' + *ar̥m-ṽ

briški jarem < *briški* (← *Bric* 'prebivalec (Goriških) Brd' (← *b̥rd-(an)-e (← *b̥rd-(j-an)-e ← *b̥rd-o 'vzpetina') + *-bc-ṽ) + *ar̥m-ṽ

- jarem za samca** < *arbm-ъ za sam-ъc-a ← *arbm-ъ + *za 'za' + *sam-ъc-ъ (← *sam-ъ)
- jarem od samca** < *arbm-ъ otъ sam-ъc-a ← *arbm-ъ + *otъ 'od' + *sam-ъc-ъ
- jarem za enega vola** < *arbm-ъ za (j)ed-ъn-a-j-ego vol-a ← *arbm-ъ + *za + *(j)ed-ъn-ъ 'eden' + *vol-ъ 'vol'
- jarem za enega junca** < *arbm-ъ za (j)ed-ъn-a-j-ego jun-ъc-a ← *arbm-ъ + *za + *(j)ed-ъn-ъ + *jun-ъc-ъ (← *jun-ъ 'mlad')
- jarmič** < *arbm-it-ъ
- jarmiček** < *arbm-it-ъk-ъ
- jarmec** < *arbm-ъc-ъ
- jaremček** < *arbm-ъč-ъk-ъ
- jarmek** < *arbm-ъk-ъ
- jarmen** < *arbm-en-ъ
- jarmenček** < *arbm-en-ъč-ъk-ъ
- holpjarem** < *(xolp)-arbm-ъ ← *(xolp)- (← nem. *halb* 'pol, polovičen' (po bav. nem. prehodu *a > o*)) + *arbm-ъ
- igo** < *jbg-o < *jbg-o 'jarem, igo'
- anfohtno igo** < *(anfuxt)-ъn-o-j-e jbg-o ← *(anfuxt)-ъn-ъ (← nem. *einfacht* 'enojen, preprost' (po nar. nem. prehodu *ai > ā*, po bav. nem. prehodu *a > o*)) + *jbg-o
- ajfoh izes** < *(ajfox)-∅ jbz-es- ← *(ajfox)-∅ (← nem. *einfach* 'enojen, preprost' (po bav. nem. prehodu *a > o*)) + *jbz-es- (po naslonitvi na tip *kol-o, rod. ed. *kol-es-e; najverjetneje prvotno *ižeso, v govorih s samoglasniškim upadom izglasnega *-o)
- jugo** < *jug-o, nejasno, verjetno v zvezi z igo
- trojka** < *tr-oj-ъk-a ← *tr-oj-ъ 'troj' ← *tr-ъj-e 'trije', *tr-i 'tri'
- samec** < *sam-ъc-ъ ← *sam-ъ
- edenec** < *(j)ed-ъn-ъc-ъ ← *(j)ed-ъn-ъ
- vlaka** < *volk-a ← *velti (< *velk-ti) *vblk-∅ 'vleči'
- tele/g-** < *telĕg-a / *telĕg-ĕ (im. mn.), dalje nejasno ($l \geq n$ v T240, T270)
- samčast- teleg-** < *sam-ъč-ast-a-j-a telĕg-a / *sam-ъč-ast-y-j-ĕ telĕg-ĕ (im. mn.) ← *sam-ъč-ast-ъ (← *sam-ъc-ъ ← *sam-ъ) + *telĕg-a
- ajšponik telege** < *(ajšponik)-∅ telĕg-ĕ ← nem. *einspännig* 'enovprežen' (po nar. nem. prehodu *ä > a*, z naslonitvijo na *einspannen* 'vpreči' po bav. nem. prehodu *a > o*) + *telĕg-a
- teležica** < *telĕž-ic-a
- telegic-** < *telĕg-ic-a / *telĕg-ic-ĕ (im. mn.)
- homot** < *xomot-ъ 'komat'
- leseni homot** < *lēs-en-ъ-j-ъ xomot-ъ ← *lēs-en-ъ (← *lēs-ъ 'les') + *xomot-ъ
- komat** < *(komat)-ъ ← srvnem. *komat* 'komat' (← *xomot-ъ 'komat')

volovi komat < **vol-ov-ъ-j-b (komat)-ъ* ← **vol-ov-ъ* (← **vol-ъ*) + **(komat)-ъ*

kamba < **(kamb)-a* ← avstr. nem. *Kamp* 'komat'

klamba < **(klamb)-a*, nejasno, morda v zvezi s *kamba* / nar. nem. *Klambe* 'sponka' (¹DWB)

klambič < **(klamb)-it-ъ*

žilj < **(žil)-ъ* ← srvnem. *sil, sile* 'vrv, jermen'

klešter < **(klěštr)-ъ* ← bav. nem. *Klöster* 'les, železo pri komatu' (← sln. *kleščę* 'kleščę')

ajnšpanik < **(ajnšpanik)-ъ* ← nem. *einspännig* 'enovprežen' (po nar. nem. prehodu *ä > a*)

ajnšpanigar < **(ajnšpanigar)-j-ъ* ← nem. *einspänniger* 'enovprežen' (prim. vzporedno tvorjenko z drugo pomensko motivacijo nem. *Einspänniger* 'preprost uslužbenec na konju, mestni hlapec' (²DWB)) (po nar. nem. prehodu *ä > a*)

holpjoh < **(xolpjox)-ъ* ← nem. *Halbjoch* 'enojni jarem' (po bav. nem. prehodu *a > o*)

hopjejher < **(xopjejxer)-j-ъ* ← nem. *Halbjöcher* 'enojni jarem' (po nar. nem. prehodu *ä > a*, po nar. nem. prehodu *ö > e*)

holpjoher < **(holpjoxer)-j-ъ* ← nem. *Halbjöcher* 'enojni jarem' (*-o-* v *-joher* z naslonitvijo na nem. *Joch* 'jarem')

holpcek/holpcajk < **(holpcek/holpcajk)-ъ* ← nem. *halb* 'pol, polovičen' + nem. *Zeug* 'reč, stvar' (po nar. nem. prehodu *eu > ai*)

hapjejhelj < **(xapjejxl)-ъ*, nejasno, verjetno v zvezi z nem. *Halbjoch* (z manjšalno pripono nem. *-l-*)

bašt < **(bašt)-ъ* ← it. *basto* 'leseno tovorno sedlo'

javha < **(javx)-a*, nejasno, verjetno v zvezi z nem. *Joch* 'jarem'

javhar < **(javxar)-j-ъ*, nejasno, verjetno v zvezi z nem. *Joch* 'jarem'

ragajn, nejasno

brlonk, nejasno, morda v zvezi s sln. *brlonkati* 'gruliti (npr. o golobih)' (Pleteršnik 1894–1895: 64)

pre(š)t, nejasno

preštija, nejasno, najverjetneje v zvezi z *pre(š)t*

vajvat, nejasno

žila, nejasno, morda v zvezi z *žilj*

locen, nejasno (ESSJ II: 147)

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *bašt* v T060, *vlaka* v T082, *preštija* v T097, *žila* v T141, *trojka* v T148, *vajvat* v T169, *locen* v T329, *hopjejher* v T361, *hapjejhelj* v T362, *holpjoher* in *holpjoh* v T363, *holpcek/holpcajk* v T364, *javha*, *javhar* in *ajnšpanigar* v T366 ter *edenec* v T401.

Kot enkratnici z *jarmen-* sta kartirana leksema *jarmen* v T169 in *jarmenček* v T275.

Kot enkratnica s *teleg-* je kartiran leksem *teležica* v T383.

Kot enkratnica s *klamb-* je kartiran leksem *klamba* v T318.

Kot enkratne besedne zveze z *jarem* z desnim prilastkom so kartirani leksemi *jarem za samca* v T113, *jarem za enega vola* v T345 in *jarem za enega junca* v T414.

Kot enkratna besedna zveza z *jarem* z levim prilastkom je kartiran leksem *briški jarem* v T087.

Kot enkratna besedna zveza s *homot* je kartiran leksem *leseni homot* v T372.

Kot enkratna besedna zveza s *komat* je kartiran leksem *volovi komat* v T166.

Kot enkratna besedna zveza s *telege* je kartiran leksem *ajšponik telege* v T346.

Kot enkratna besedna zveza z *igo* je kartiran leksem *anfohtno igo* v T015.

Kot enkratna besedna zveza z *ižes-* je kartiran leksem *ajfoh ižes* v T204.

Kot tretji odgovor v posamezni točki je z znakom za komentar kartiran leksem *jarem* v T169.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T007, T063, T078, T090, T198, T200 in T353.

4. Uporabljena dodatna literatura

²DWB (<https://www.dwds.de/wb/dwb2/einsp%C3%A4nniger>, dostop 15. 5. 2023)

5. Primerjaj

SLA: V283.01 *jarem* (3/68), V283(b).01 *jarem za dva vola* (3/70), V284.01 *igo* (3/71), V284.03 *igo* – pomen (3/110); OLA: 826; ALE: 443; SDLA-SI: 444 *jarmič*; ALI: 3611; ASLEF: 3264; HJA: 986 *povodec*, *oglavnik*; LinGeH: 631; ÚMNYA: /

6. Etnološka osvetlitev

Enojni jarem je naprava za vprego le ene živali v voz, plug, brano, plug za oranje snega in druge kmečke naprave in stroje. Jarmi za enega vola ali kravo niso bili razširjeni po vsem slovenskem ozemlju (uporabljali so jih npr. v Vipavski dolini, Zadlogu in krajih okrog Črnega Vrha in Vojskega, v Brkinih, v Adlešičih v Beli krajini, v Hočevju pri Krki na Dolenjskem, v Artiži vasi, Malih Češnjicah, Malem Kalu in Šentpavlu, Šentvidu pri Stični, Šmarju - Sapu pri Grosupljem, Šmartnem pri Litiji). Na severovzhodu, zlasti na južnem Pohorju, so za vprego enega vola ali krave uporabljali *homot*, ki je po obliki spominjal na konjski komat. Tako vpreženega vola so ponekod na hribovitih območjih vpregali skupaj s konjem v plug za oranje na nagnjenih njivah.

Enojni jarmi so večinoma leseni z nekaj dodanega železnega okovja. Čeprav so si na pogled podobni, nekateri vendarle vsebujejo več lesa in dodanih kovinskih členov, zato je tudi njihova teža razpeta med slabima dvema in dobrimi desetimi kilogrami, na kar vplivata predvsem njihova velikost ter vrsta vgrajenega lesa, pritrjenega okovja in drugih kovinskih ali lesenih dodatkov, med katerimi je pri

nekaterih jarmih najbolj izstopajoča elipsasta lesena kamba, največkrat iz lesnikovega lesa. Za enojne jarme so izdelovalci najpogosteje uporabljali javorjev, pa tudi bukov, orehov in jesenov les, za elipsaste kambe pa največkrat vrbov ter jesenov in bukov les. Večina enojnih jarmov je imela na obeh koncih nameščen železen obroč z dodanim večinoma okroglim verižnim členom, na katerega so se pripenjali drugi vprežni deli. Zaradi prelomov med opravljanjem dela so poškodbe enojnih jarmov odpravljali z nameščanjem železnih vezi in dodatnih obročev ter s tem bistveno podaljšali uporabnost jarma.

Prim.: Ložar 1944; Makarovič 1981; Novak 1960; Novak 1970; SEL 2004; Sitar 1995; Stanonik 1987

7. Skica

